

PIOTR GÓRALSKI

ORCID: 0000-0002-0340-8576

Uniwersytet Wrocławski

Katedra Prawa Karnego Materialnego

PROBLEM RACJONALNEJ SANKCJI ZA ZABÓJSTWO KWALIFIKOWANE W POLSKIM PRAWIE KARNYM

Abstrakt: Niniejszy artykuł opisuje problemy związane z sankcjonowaniem zabójstwa kwalifikowanego (morderstwa) w polskim prawie karnym. Problemy te widoczne były już w latach 2005–2011, kiedy próbowano wprowadzić za dokonanie morderstwa wyłącznie kary 25 lat pozbawienia wolności oraz kary dożywotniego pozbawienia wolności w celu wyraźniejszego odróżnienia sankcji grożącej za zabójstwo w typie podstawowym oraz w typie kwalifikowanym. Zmiana ta budziła wątpliwości natury konstytucyjnej i ostatecznie po krótkim okresie obowiązywania została cofnięta. Problem ten występuje jednak nadal i — jak się wydaje — ponownie wadliwą próbą jego rozwiązania jest inicjatywa wprowadzenia do polskiego prawa ustawą z dnia 13 czerwca 2019 roku kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego zwolnienia z jej odbywania za morderstwa. Artykuł zawiera krytykę tego rozwiązania. W tekście sformułowano postulat stosowania kary dożywotniego pozbawienia wolności wyłącznie wobec sprawców ludobójstwa w okresie wojny oraz — ewentualnie — względem morderców seryjnych. Natomiast w innych wypadkach zabójstw i morderstw kara za tego typu czyny nie powinna przekraczać 30 lat, a co najwyżej powinny ją uzupełniać, stosowane po zakończeniu odbywania tej kary, środki zabezpieczające społeczeństwo przed niebezpiecznymi przestępcami. W każdym przypadku omawianej tu kary prawo musi przewidywać warunki, po których spełnieniu więźniów będzie mógł się ubiegać o warunkowe zwolnienie z jej odbywania.

Słowa kluczowe: racjonalna sankcja karna, zabójstwo kwalifikowane, morderstwo, reforma prawa karnego, ochrona praw jednostki, warunkowe zwolnienie z kary pozbawienia wolności

1. POJAWIENIE SIĘ PRZEPISU O ZABÓJSTWIE KWALIFIKOWANYM W KODEKSIE KARNYM Z 1997 ROKU I PRZEKSZTAŁCENIA SANKCJI PRZEWIDZIANYCH ZA TO PRZESTĘPSTWO W LATACH 2005–2011

Zabójstwo kwalifikowane (zwane też w doktrynie morderstwem lub zabójstwem ciężkim¹) pojawiło się w polskim prawie dość późno. Ten typ przestęp-

¹ K. Daszkiewicz, *O karaniu morderstw*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 5, s. 5; M. Bryła, *Zabójstwo ciężkie w polskim kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 3, s. 61.

stwa nie był zawarty ani w pierwszym, nowoczesnym, polskim kodeksie karnym z 1932 roku², ani też w jego następcy — kodeksie karnym z 1969 roku³. Przepisy tych dwóch kodeksów karnych zawierały wyłącznie podstawowy typ zabójstwa, wyrażony słowami „kto zabija człowieka”, oraz trzy formy, łagodniej karanych, tak zwanych zabójstw uprzywilejowanych, to jest: zabójstwo człowieka w afekcie, zabójstwo noworodka przez matkę w okresie porodu i pod wpływem okoliczności związanych z urodzeniem się dziecka oraz zabójstwo człowieka popełnione na jego żądanie oraz pod wpływem współczucia dla niego. Autorzy kodeksu karnego z 1932 roku byli zdania, że kazuistyczne wymienianie w przepisie okoliczności, które wpływają na podwyższenie kary za zabójstwo, jest wyrazem starej, dziewiętnastowiecznej techniki kodyfikacyjnej i jej stosowanie w dużej liczbie przepisów niepotrzebnie będzie prowadziło do powstania sporych objętościowo i skomplikowanych regulacji prawnych⁴. Uważano, że w wypadku zabójstwa wszystkie okoliczności, które wpływają na podwyższenie kary za ten typ przestępstwa, powinien uwzględniać sędzia, wymierzając karę, toteż nie widziano sensu w szczegółowym ich wyliczeniu w przepisie opisującym znamiona zabójstwa⁵. Wydaje się, że ten sam sposób rozumowania przyjęto podczas tworzenia kodeksu karnego z 1969 roku⁶.

Można sądzić, że wprowadzenie zabójstwa kwalifikowanego do kodeksu karnego z 1997 roku było następstwem kilku okoliczności. Przede wszystkim trzeba pamiętać, że dopiero wraz z wejściem w życie tego aktu prawnego formalnie uchylono w polskim prawie karę śmierci, stosowaną głównie za zabójstwa. Kara ta została w obowiązującym kodeksie zastąpiona karą dożywotniego pozbawienia wolności⁷. Znosząc karę śmierci za zabójstwo, ustawodawca zapewne chciał mieć pewność, że za poszczególne rodzaje zabójstw ciężkich ich sprawcy nie będą zbyt łagodnie karani, albowiem mogłoby to wywołać wzburzenie społeczeństwa⁸. Poza tym zbyt łagodne potraktowanie sprawcy zabójstwa mogło też służyć za pretekst

² Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 11 lipca 1932 roku — Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571).

³ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku — Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94).

⁴ L. Peiper, *Komentarz do Kodeksu karnego i Prawa o wykroczeniach*, Kraków 1935, s. 454–455.

⁵ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938, s. 515–516; W. Makowski, *Kodeks karny z 1932 r. Komentarz*, Warszawa 1933, s. 510. Por. J. Kasprzycki, *Zabójstwa kwalifikowane*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, nr 2, s. 125.

⁶ *Uzasadnienie projektu kodeksu karnego oraz przepisów wprowadzających kodeks karny*, Warszawa 1968, s. 93, 137. Por. J. Kasprzycki, *Racje tworzenia typu kwalifikowanego przestępstwa zabójstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 9, s. 26; K. Daszkiewicz, *Kodeks karny z 1997 r. — uwagi krytyczne*, Gdańsk 2001, s. 285.

⁷ Komisja do spraw Reformy Prawa Karnego, *Projekt kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo” 1994, nr 2, s. 22–23.

⁸ A. Marek, V. Konarska-Wrzošek, *Prawo karne*, Warszawa 2016, s. 454; B. Michalski, *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. 1, red. A. Wąsek, Warszawa 2004, s. 171.

do zwiększenia się krytyki nowego wówczas kodeksu karnego, który początkowo był uważany przez część przedstawicieli polskiej nauki prawa karnego za nadmiernie liberalny i zbyt łagodny w porównaniu do realiów przestępczości, której dynamika skokowo wzrosła po upadku komunizmu w 1989 roku⁹. Dotyczyło to zwłaszcza ostatniej dekady ubiegłego wieku, głównie niebywałego zwiększenia się działalności zorganizowanych grup przestępczych¹⁰. Ponadto, oprócz względów praktycznych, istotną rolę odgrywały przesłanki o charakterze teoretycznym. Akceptując zasadę, że w kodeksie karnym nie należy tworzyć zbyt wielu typów kwalifikowanych przestępstw, dostrzegano jednak, że w wypadku regulacji normatywnej zabójstwa występuje swoista asymetria. Mianowicie w kodeksie karnym z 1997 roku utrzymano — wymienione wcześniej — trzy tradycyjne typy uprzywilejowane zabójstwa i właśnie dla pewnej logicznej symetrii postanowiono, że oprócz zabójstw zasługujących na łagodniejsze potraktowanie kodeks karny powinien zawierać także szczególne przypadki umyślnego pozbawienia życia człowieka, zasługujące na ustawowo wskazany, surowszy w porównaniu do podstawowego typu zabójstwa, wymiar kary¹¹.

Pierwotna wersja przepisu o zabójstwie kwalifikowanym zawierała następujące znamiona tego przestępstwa, sformułowane w treści art. 148 § 2 k.k.:

Kto zabija człowieka:

- 1) ze szczególnym okrucieństwem;
- 2) w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem;
- 3) w wyniku motywacji zasługującej na szczególnie potępienie;
- 4) z użyciem broni palnej lub materiałów wybuchowych

— podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

W tym miejscu należy wskazać, że sankcje za zabójstwo w typie podstawowym były (i nadal zresztą pozostają) zbliżone do kar przewidzianych za morderstwo. Za „zwykłe” zabójstwo grozi bowiem kara od 8 (do 15 lat) pozbawienia wolności, kara 25 lat pozbawienia wolności lub kara dożywotniego pozbawienia wolności. Jak widać, różnica w zakresie sankcji za morderstwo oraz zabójstwo nie była (i nie jest) znaczna, a sprowadza się do konieczności wymierzenia przez sąd kary pozbawienia wolności o cztery lata surowszej w dolnej granicy ustawo-

⁹ K. Daszkiewicz, *Kodeks karny z 1997...*, s. 12–14, 283; *eadem*, *Kodeks karny „liberalny czy racjonalny”?*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego*, red. A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Pórkowska-Flieger, Lublin 2011, s. 57.

¹⁰ K. Daszkiewicz, *Kodeks karny z 1997...*, s. 15–16; P. Góralski, *Przestępstwo brania udziału w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym o charakterze zbrojnym w poglądach doktryny, orzecznictwie sądowym oraz danych statystycznych. Część I — Formy działalności związków oraz ich kryminalizacja w latach 1918–1997*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2016, nr 3, s. 85–86.

¹¹ Komisja do spraw Reformy Prawa Karnego, *op. cit.*, s. 61; por. A. Zoll, *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz — część szczególna*, red. A. Zoll, Kraków 1999, s. 216; M. Królikowski, *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna — komentarz do art. 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017, s. 239.

wego zagrożenia w wypadku zabójstwa kwalifikowanego. Trzeba tu dodać, że dwa dodatkowe typy zabójstwa kwalifikowanego zamieszczone zostały w treści art. 148 § 3 k.k., który stanowił w wersji pierwotnej, iż: „Karze określonej w art. 148 § 2 k.k. podlega, kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo”.

Ponieważ różnice w surowości kar grożących za zabójstwo w typie podstawowym i za morderstwo nie są szczególnie zróżnicowane, próbowano ten stan zmienić. Nowelizacja kodeksu karnego z 2005 roku wprowadziła za dokonanie zabójstwa kwalifikowanego wyłącznie alternatywną karę 25 lat pozbawienia wolności lub karę dożywotniego pozbawienia wolności¹². To rozwiązanie, jak się okazało, wzbudziło wiele wątpliwości. Wskazywano, że nowa regulacja godzi w zasadę trójpodziału władzy w państwie demokratycznym, ponieważ istotnie ogranicza swobodę decyzji sędziego w zakresie wyboru rodzaju kary. Nowe rozwiązanie w wielu wypadkach mogło się w związku z tym okazać niesprawiedliwe. W doktrynie zwracano na przykład uwagę, że jeżeli kobieta, nad którą mąż przez wiele lat się znęcał, broniąc się przed tym oprawcą, zastrzeliłaby go z broni palnej, przekraczając granice obrony koniecznej, popełniłaby morderstwo i musiałaby zostać skazana wyłącznie na karę 25 lat pozbawienia wolności lub na karę dożywotniego pozbawienia wolności¹³. Równie niesprawiedliwe orzeczenia mogłyby zapadać w przypadku nieletnich sprawców zabójstw, mogących odpowiadać karnie, jeżeli w chwili czynu ukończyli lat 15. Na podstawie art. 10 k.k. nieletni mogą bowiem w Polsce odpowiadać karnie za najpoważniejsze, wyliczone enumeratywnie w § 2 tego przepisu, typy przestępstw, przy czym zgodnie z treścią art. 54 § 2 k.k. nie można wobec nich orzec kary dożywotniego pozbawienia wolności, jeżeli w chwili czynu nie ukończyli lat 18, ze względu na zmniejszony stopień winy tak młodych przestępców. Tak więc wobec nieletnich sprawców morderstw sąd musiałby orzekać zawsze tylko jeden rodzaj kary — karę 25 lat pozbawienia wolności¹⁴.

Opisana tu zmiana w zakresie sankcji przewidzianych za zabójstwo kwalifikowane została zaskarżona do Trybunału Konstytucyjnego, który w wyroku z dnia 16 kwietnia 2009 roku uznał sankcjonowanie tego rodzaju przestępstwa wyłącznie, ujętymi alternatywnie, karami dożywotniego pozbawienia wolności lub 25 lat pozbawienia wolności za sprzeczną z przepisami polskiej ustawy zasadniczej¹⁵.

¹² Ustawa z dnia 27 lipca 2005 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny, ustawy — Kodeks postępowania karnego i ustawy — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 163, poz. 1363).

¹³ A. Sakowicz, *Sankcja bezwzględnie oznaczona (uwagi krytyczne na tle art. 148 § 2 k.k.)*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 5, s. 31; A. Nowak, *Nowe ujęcie zabójstwa kwalifikowanego*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 5, s. 80.

¹⁴ Por. E. Łętowska, *Kara za zabójstwo kwalifikowane — problematyka konstytucyjna*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 10, s. 6; A.J. Błachnio, *Zaostrzenie sankcji karnej w art. 148 § 2 k.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 3, s. 114; A. Sakowicz, *op. cit.*, s. 27, 31.

¹⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 kwietnia 2009 roku, sygn. P 11/08, Dz.U. Nr 63, poz. 533.

Należy wszakże dodać, że podstawą uznania zaskarżonych przepisów za niekonstytucyjne nie były podniesione wcześniej zarzuty merytoryczne, lecz — jak się okazało — niewłaściwy, sprzeczny z zapisami Konstytucji tryb uchwalenia zakwestionowanych uregulowań kodeksu karnego. Trybunał Konstytucyjny uznał, że skoro wystarczające dla uchylenia kontrowersyjnych przepisów są problemy proceduralne związane z ich wadliwym procesem uchwalenia, to bezprzedmiotowe okazało się rozważanie niekonstytucyjności wprowadzenia sankcji alternatywnej za zabójstwo kwalifikowane¹⁶.

W efekcie wydania tego orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego w 2009 roku przestały obowiązywać nie tylko sankcje za zabójstwa kwalifikowane, ale moc straciły też przepisy zawierające znamiona tego typu przestępstwa. Z tą chwilą polski kodeks karny zawierał więc ponownie przepisy penalizujące wyłącznie typ podstawowy zabójstwa oraz trzy tradycyjne typy uprzywilejowane umyślnego spowodowania śmierci człowieka¹⁷. Ten stan nie trwał jednak długo, albowiem to niezamierzone wyeliminowanie zbrodni morderstwa z kodeksu karnego szybko zostało zasygnalizowane przez przedstawicieli nauki prawa karnego. Nowelizacja kodeksu karnego z 26 listopada 2010 roku ponownie wprowadziła zatem typ zabójstwa kwalifikowanego do uregulowań kodeksu karnego¹⁸. Ta zmiana ustawowa, która weszła w życie 22 marca 2011 roku, przywróciła możliwość orzeczenia za popełnienie zabójstwa kwalifikowanego kary od 12 do 15 lat pozbawienia wolności, kary 25 lat pozbawienia wolności albo kary dożywotniego pozbawienia wolności. Jednocześnie w drodze tej nowelizacji nieco zmieniono kształt normatywny znamion zabójstwa kwalifikowanego. Mianowicie wykreślono z treści art. 148 § 2 k.k. przesłankę zabójstwa człowieka przy użyciu broni palnej. Wskazano, że pierwotnym powodem wprowadzenia tej okoliczności kwalifikującej była chęć surowszego zwalczania działalności członków zorganizowanych ugrupowań przestępczych, którzy nierzadko posługują się bronią palną¹⁹. Obawiano się bowiem, że na tej podstawie mogą być surowo karani za morderstwo sprawcy zabójstw niemający żadnych związków ze zorganizowaną przestępczością, a niekiedy nawet broniący się przed bandytami za pomocą broni palnej, jeżeli przekroczyliby w ten sposób granice obrony koniecznej²⁰. Oprócz skreślenia tej przesłanki wspomniana nowelizacja kodeksu karnego ustanowiła nowy typ zabójstwa kwalifikowanego w postaci umyślnego spowodowania śmierci funkcjonariusza publicznego pod-

¹⁶ A. Nowak, *op. cit.*, s. 81.

¹⁷ L. Tyszkiewicz, *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016, s. 936. Zob. też wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 kwietnia 2010 roku, sygn. III KO 83/09, OSNKW 2010, nr 8, poz. 69.

¹⁸ Ustawa z dnia 26 listopada 2010 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz ustawy o Policji (Dz.U. Nr 240, poz. 1602).

¹⁹ A. Zoll, *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2. *Komentarz do art. 117–221a*, red. A. Zoll, W. Wróbel, Warszawa 2017, s. 286.

²⁰ *Ibidem*.

czas pełnienia przez niego obowiązków służbowych lub w związku z pełnieniem przez tę osobę tego rodzaju obowiązków. Ostatecznie od 2011 roku obowiązują w polskim kodeksie karnym regulacja zabójstwa kwalifikowanego zawierająca następującą treść w art. 148 § 2 k.k.:

Kto zabija człowieka:

- 1) ze szczególnym okrucieństwem;
- 2) w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem;
- 3) w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie;
- 4) z użyciem materiałów wybuchowych

— podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

§ 3. Karze określonej w § 2 podlega, kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo, oraz sprawca zabójstwa funkcjonariusza publicznego popełnionego podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi lub z ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego.

2. WSPÓŁCZESNA PROBLEMATYKA SANKCJI PRZEWIDZIANYCH ZA ZABÓJSTWO KWALIFIKOWANE

Zasadniczy problem wiążący się z sankcjami karnymi przewidzianymi za zabójstwa kwalifikowane w polskim prawie karnym polega na oparciu się tu wyłącznie na stosowaniu kary pozbawienia wolności oraz zaburzeniu proporcjonalności orzekania tego typu kary względem sprawców poszczególnych typów morderstw. Należy przypomnieć, że zarówno za zabójstwo w typie podstawowym, jak i za poszczególne postaci zabójstw kwalifikowanych grozi w polskim prawie kara 25 lat pozbawienia wolności oraz kara dożywotniego pozbawienia wolności, chociaż sprawy, na gruncie których za „zabójstwo zwykłe” z art. 148 § 1 k.k. sąd orzekłby karę dożywotniego pozbawienia wolności, spotykane są raczej rzadko²¹. Utrzymywanie możliwości wymierzenia przez sąd kary dożywotniego pozbawienia wolności za zabójstwo w typie podstawowym — wykorzystywanej w relatywnie niewielkiej liczbie przypadków — wynika prawdopodobnie z założenia, że na gruncie konkretnej sprawy mogą się pojawić specyficzne okoliczności wymagające orzeczenia tak surowej kary, które nie zostały ujęte wśród przesłanek kształtu-

²¹ Do takich — raczej wyjątkowych — przypadków należą między innymi następujące orzeczenia: wyrok Sądu Okręgowego (SO) w Warszawie z dnia 5 sierpnia 2011 roku, sygn. XVIII K 37/11, LEX nr 2124629; wyrok SO w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 30 stycznia 2018 roku, sygn. II K 156/17, LEX nr 2671605; czy wyrok SO w Poznaniu z dnia 10 kwietnia 2019 roku, sygn. III K 189/18, LEX nr 2676227. Dodać należy, że według statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości w latach 1996–2018 prawomocnie orzeczono w Polsce dożywotnie pozbawienie wolności w 405 sprawach; zob. *Dożywotnie pozbawienie wolności i 25 lat pozbawienia wolności w latach 1946–2018*, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie> (dostęp: 14.05.2020).

jących typy kwalifikowane zabójstwa w art. 148 § 2–3 k.k. Zasadniczo dominuje odstraszący i długotrwanie eliminujący ze społeczeństwa charakter kary dożywotniego pozbawienia wolności za morderstwa, zwłaszcza jeżeli taki czyn został dokonany ze szczególnym okrucieństwem.

Polskie prawo karne przewiduje ponadto surowe zasady ubiegania się przez więźniów o warunkowe zwolnienie z kary dożywotniego pozbawienia wolności: osoba skazana na ten rodzaj kary musi odbyć co najmniej 25 lat pobytu w zakładzie karnym, pod warunkiem że sąd — uznając, że w danej sprawie zachodzi szczególnie przypadek — opierając się na treści art. 77 § 2 k.k., tego terminu nie wydłuży. Zdarzały się już bowiem wyroki, w których sądy orzekały karę dożywotniego pozbawienia wolności, zastrzegając na podstawie tego przepisu, że skazany może się ubiegać o warunkowe zwolnienie z zakładu karnego po odbyciu minimum 35, 40, a nawet 45 lat tej kary²². Tego typu orzeczenia, formalnie nie naruszające uregulowań Europejskiej konwencji praw człowieka (dalej: EKPCz) w zakresie dotyczącym istnienia przepisów wewnątrz krajowych, które teoretycznie dają więźniowi szansę na opuszczenie więzienia, w praktyce oznaczają jednak specyficzne „obejście” postanowień tej konwencji, albowiem zazwyczaj taka osoba przebywa w zakładzie karnym już do końca życia.

Uwzględniając, że duża część sprawców morderstw (zwłaszcza seryjnych) wykazuje zaburzenia osobowości, zaburzenia preferencji seksualnych, objawy upośledzenia umysłowego lub inne formy zróżnicowanych postaci zaburzeń psychicznych, nierzadko w powiązaniu z uzależnieniami od środków odurzających, pożądane byłoby zastąpienie kary dożywotniego pozbawienia wolności karą 30 lat pozbawienia wolności. Po zakończeniu odbywania tej kary, jeżeli sprawca nadal wykazywałby poważne zagrożenie dla społeczeństwa, wówczas powinien podlegać realizacji środków zabezpieczających — zarówno izolacyjnych, jak i wolnościowych. To jednak wymagałoby stworzenia sieci kosztownych placówek o profilu resocjalizacyjno-leczniczym, przypominających niemiecką instytucję *Sicherungsverwahrung*, w których przebywaliby mordercy po opuszczeniu zakładu karnego. Wysokie koszty tego projektu, ciasne horyzonty myślowe niektórych prawników oraz niechęć dużej części społeczeństwa do utrzymywania zbrodniarzy w warunkach „hotelowych” powodują, że cały czas podtrzymywana jest idea stosowania wobec sprawców zabójstw kwalifikowanych wyłącznie ekstremalnie długotrwałych kar pozbawienia wolności. Ta sytuacja będzie musiała ulec jed-

²² Przykładowo w 2011 roku Sąd Apelacyjny (SA) w Rzeszowie utrzymał orzeczone wcześniej przez SO w Rzeszowie kary dożywotniego pozbawienia wolności wobec dwóch mężczyzn: Krzysztofa Rogusa i Dawida Pędzika, którzy w ramach współsprawstwa w ciągu kilku dni w lutym 2010 roku dopuścili się trzech morderstw, rozbojów z użyciem niebezpiecznego narzędzia oraz zgwałcenia ze szczególnym okrucieństwem. Pierwszy z nich (mający w czasie orzekania w drugiej instancji 22 lata) będzie mógł się starać o przedterminowe zwolnienie po 45 latach, drugi (mający w tym czasie 27 lat) po 40 latach. Warto dodać, że prokurator w tej sprawie domagał się, aby Rogus mógł opuścić więzienie po 60 latach, Pędzik zaś po upływie 55 lat pobytu w zakładzie karnym.

nak zmianie. W 2013 roku utworzono w Polsce, na zasadzie konieczności, jeden specjalny zakład zamknięty na terenie ośrodka psychiatrii sądowej w Gostyninie, w którym umieszcza się niebezpiecznych morderców po zakończeniu przez nich kary — zazwyczaj chodziło dotąd o karę 25 lat pozbawienia wolności²³. Zakład ten jest już jednak przepełniony i panujące tam warunki pobytu powoli zaczynają przypominać rygorzy więzienne, mimo że znajdujący się w nim ludzie odbyli już wymierzoną im karę.

Jak już wspomniano, w wypadku sankcjonowania zabójstw kwalifikowanych występuje problem zachwiania proporcji kar orzekanych za tego rodzaju czyny. Dotyczy to zwłaszcza karania zbrodniarzy wojennych. Tę samą karę dożywotniego pozbawienia wolności może bowiem otrzymać sprawca zabójstwa jednej osoby (nawet nie za morderstwo, lecz choćby za zabójstwo w typie podstawowym) co zbrodniarz wojenny, który wydał rozkaz i nadzorował oraz osobiście brał udział w wymordowaniu (na przykład poprzez masowe rozstrzeliwania) tysięcy ludzi. Nie jest to wcale problem teoretyczny — w polskim więzieniu odbywa obecnie karę zaledwie 35 lat pozbawienia wolności generał wojsk serbskich w Bośni, Radmir Krstić, który na tę karę został skazany przez trybunał międzynarodowy. Został on uznany winnym udziału w rozstrzelaniu w 1995 roku około 8 tysięcy przedstawicieli ludności cywilnej na terenie miasta Srebrenica podczas wojny w byłej Jugosławii²⁴. Wydaje się, że zbrodniarze wojenni, zwłaszcza winni czystek etnicznych oraz znęcania się nad ludnością cywilną w czasie wojny, powinni podlegać karze śmierci, a zniesienie tej kary za zbrodnie popełniane podczas konfliktów wojennych było błędem. Jak wiadomo, karę śmierci za zabójstwa w czasie wojny zniósł protokół 13 do EKPCz, uchwalony w Wilnie 3 maja 2002 roku; Polska ratyfikowała ten protokół dość późno, bo dopiero w 2013 roku²⁵. Jako argument przeciwko postanowieniom tego protokołu można wysunąć tezę, iż musi istnieć wyraźna proporcja między karą orzekaną wobec mordercy, który pozbawił życia — choćby ze szczególnym okrucieństwem — jednego człowieka, a karą wymierzaną ludobójcy, dążącemu do wymordowania całej grupy etnicznej, narodowej lub religijnej, a nawet godzącego się na zniszczenie ludzkiego życia na ziemi, w warunkach rozpętania wojny, w której może zostać użyta broń

²³ Zob. art. 4–8 ustawy z dnia 22 listopada 2013 roku o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie dla życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. z 2014 r. poz. 24). Por. J. Długosz, *Środki karnoprawne służące zabezpieczeniu społeczeństwa przed niebezpiecznym sprawcą czynu zabronionego w świetle gwarancji konstytucyjnych*, [w:] *Wybrane problemy ustawowej regulacji środków karnych oraz środków zabezpieczających*, red. P. Góralski, Warszawa 2017, s. 21–29.

²⁴ B. Krzan, *Racjonalna sankcja za zbrodnie międzynarodowe ze stanowiska trybunałów międzynarodowych*, [w:] *Racjonalna sankcja karna w systemie prawa*, red. P. Góralski, A. Muszyńska, Warszawa 2019, s. 77.

²⁵ Protokół nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, sporządzony w Wilnie dnia 3 maja 2002 roku (Dz.U. z 2014 r. poz. 1155).

masowego rażenia (broń atomowa, biologiczna lub chemiczna). Skoro orzekanie i realizowanie kary śmierci wobec zbrodniarzy wojennych z podanych względów nie jest i nie będzie już możliwe, w pierwszej kolejności wobec nich powinna być stosowana kara dożywotniego pozbawienia wolności. W celu utrzymania zasady proporcjonalności kar powinno to z kolei wpływać na stosowanie sankcji za zabójstwa, w tym morderstwa, w stosunku do przestępców dopuszczających się tego typu zbrodni w okresie pokoju. Dlatego też dopuszczalność realizowania wobec nich maksymalnej kary 30 lat pozbawienia wolności, ewentualnie połączonej z postpenalnymi środkami zabezpieczającymi, wydaje się w tych okolicznościach postulatem racjonalnym. Wyjątkowo utrzymanie dożywotniego pozbawienia wolności wobec sprawców zabójstw kwalifikowanych popełnianych w okresie pokoju można by rozważać w stosunku do morderców seryjnych.

3. PROPOZYCJE ZMIAN DOTYCZĄCE KAR PRZEWDZIANYCH ZA ZABÓJSTWA ZAWARTE W PROJEKCIE NOWELIZACJI KODEKSU KARNEGO Z DNIA 14 MAJA 2019 ROKU ORAZ W USTAWIE NOWELIZACYJNEJ Z DNIA 13 CZERWCA 2019 ROKU

Propozycje zmian polskiego prawa w zakresie karalności za zabójstwa, w tym zabójstwo kwalifikowane, jakie zostały zamieszczone w projekcie nowelizacji kodeksu karnego z dnia 14 maja 2019 roku²⁶, a następnie w stanowiącej jego modyfikację ustawie nowelizującej kodeks karny z dnia 13 czerwca 2019 roku²⁷, rodzą mieszane uczucia. Zapisy wspomnianej ustawy znoszą bowiem karę 25 lat pozbawienia wolności, zastępując ją karą od 1 miesiąca do 30 lat pozbawienia wolności. Nowe propozycje ustawodawcze zawarte w ustawie przewidują, że za zabójstwo w typie podstawowym ma grozić kara pozbawienia wolności w wymiarze od 10 do 30 lat albo kara dożywotniego pozbawienia wolności. Z kolei za zabójstwo kwalifikowane nowela przewiduje karę od 15 do 30 lat pozbawienia wolności albo karę dożywotniego pozbawienia wolności. Osoba skazana na dożycie będzie mogła się ubiegać o warunkowe zwolnienie z odbywania tej kary po upływie co najmniej 35 lat pobytu w zakładzie karnym (art. 78 § 3 k.k.). Karalne stanie się — dotąd pozostające czynem prawnie indyferentnym — przygotowanie zarówno do zabójstwa zwykłego, jak i morderstwa. Za czyn tego rodzaju będzie grozić kara od 2 do 15 lat pozbawienia wolności. Nowa regulacja wprowadza również nieznaną wcześniej w kodeksie karnym z 1997 roku odrębny rodzaj prze-

²⁶ Projekt ustawy o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 14 maja 2019 roku, druk nr 3451, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=3451> (dostęp: 14.05.2020).

²⁷ Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=3451 (dostęp: 14.05.2020).

stępstwa w postaci przyjęcia zlecenia zabójstwa człowieka w zamian za udzieloną lub obiecaną korzyść osobistą lub majątkową (art. 148a k.k.).

Największe kontrowersje wzbudził wśród większości przedstawicieli nauki prawa karnego zapis projektu z 14 maja 2019 roku dopuszczający możliwość orzeczenia przez sąd kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się przez skazanego o warunkowe zwolnienie, jeżeli — jak wskazywał projekt — „charakter i okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy wskazują, iż jego pozostawanie na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób”. Jeżeli zaś sprawca zabójstwa, który był już wcześniej skazany prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat lub na karę dożywotniego pozbawienia wolności, popełniłby kolejny czyn, za który sąd wymierzyłby takiej osobie karę dożywotniego pozbawienia wolności, to ta druga kara obli g a t o r y j n i e musiałaby być połączona z zakazem udzielenia warunkowego zwolnienia z zakładu karnego.

Zapisy ustawy nowelizującej kodeks karny z dnia 13 czerwca 2019 roku, po wprowadzeniu poprawek senackich, nieco złagodziły zasady orzekania kary dożywotniego pozbawienia wolności w porównaniu do pierwotnych zapisów projektu. Zgodnie z nowym art. 77 § 3 k.k.

wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności sprawcy za czyn popełniony przez niego po prawomocnym skazaniu za inne przestępstwa na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat, s ą d m o ż e orzec zakaz warunkowego zwolnienia.

Podobnie art. 77 § 4 stanowi, iż:

wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności, s ą d m o ż e orzec zakaz warunkowego zwolnienia sprawcy, jeżeli charakter i okoliczności czynu oraz właściwości sprawcy wskazują, iż jego pozostawanie na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób.

Wprowadzona zmiana nie ma wszakże istotnego znaczenia, albowiem to, co najważniejsze — a więc dopuszczalność wymierzania przez sądy bezwzględnej, niepodlegającej redukcji kary dożywotniego pozbawienia wolności — została niestety utrzymana w ustawie nowelizującej kodeks karny.

Niewątpliwie inicjatywa wprowadzenia w polskim prawie kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się przez skazanego o warunkowe zwolnienie — orzekanej głównie za morderstwa — jest rozwiązaniem złym i szkodliwym. Jest to propozycja rozwiązania nieracjonalnego, które jeżeli wejdzie w życie, skomplikuje proces resocjalizacyjny więźniów długoterminowych, wywoła zapewne chaos orzeczniczy, a Polskę narazi na koszty przegranych procesów przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka (dalej: ETPCz). Orzecznictwo tego Trybunału — głównie w trzech sprawach mających w omawianej kwestii charakter „kamieni milowych” — ustanowiło już standardy postępowania

z osobami skazanymi na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Standardy te jednoznacznie zakazują wprowadzenia kary dożywotniego pozbawienia wolności — choćby orzekanej fakultatywnie — jeżeli prawo nie przewidywałoby możliwości jej redukcji, w szczególności w drodze warunkowego zwolnienia z zakładu karnego.

Jeszcze w sprawie *Kafkaris przeciwko Cyprowi* z 2008 roku²⁸ ETPCz wymagał tylko, aby prawodawstwo wewnętrzne danego państwa przewidywało jakiegokolwiek formy możliwości — choćby stosowanego uznaniowo — skracania odbywania kary dożywotniego więzienia, na przykład w wyniku prezydenckiego prawa łaski. Wspomniane standardy w ciągu kolejnych lat uległy jednak podwyższeniu. Na gruncie sprawy *Vinter i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* rozstrzygniętej w 2013 roku²⁹ Trybunał Strasburski podkreślił, że każda osoba skazana na karę dożywotniego pozbawienia wolności, na gruncie regulacji prawnej obowiązującej już w momencie skazywania, powinna wiedzieć, jakie przesłanki muszą zostać przez nią spełnione, aby mogła się ubiegać o zredukowanie, złagodzenie lub zwolnienie (choćby warunkowe) z dożywotniego pozbawienia wolności. Przepisy muszą również przewidywać procedurę okresowego sprawdzania, czy więzień spełnia kryteria, na podstawie których dopuszczalne jest skrócenie dożywotniego pozbawienia wolności. Okres ten zdaniem Trybunału Strasburskiego w wypadku pierwszej kontroli nie powinien być dłuższy niż 25 lat. Kryteria warunkujące zwolnienie z kary dożywotnia nie mogą się ograniczać wyłącznie do stwierdzenia bardzo podeszłego wieku lub wystąpienia u więźnia stanu terminalnego w nieuleczalnej chorobie. Skazany na omawiany tu rodzaj kary musi mieć nadzieję na realne skrócenie kary, po którym będzie jeszcze mógł wrócić do społeczeństwa.

Dodatkowo w wyroku dotyczącym sprawy *Murray przeciwko Holandii* z 2016 roku³⁰ ETPCz zastrzegł, że jeżeli osoba skazana na dożywotnie pozbawienie wolności jest dotknięta zaburzeniami psychicznymi lub osobowościowymi (a zazwyczaj sprawcy morderstw skazywani na tę karę wykazują tego typu schorzenia), państwo musi im zapewnić wykonywanie kary dożywotnia w warunkach terapeutycznych. W przeciwnym wypadku, gdy taki więzień będzie się starał o warunkowe zwolnienie, zazwyczaj jego wniosek będzie rozpatrywany odmownie, ze względu na dalsze stwarzanie dla społeczeństwa zwiększonego zagrożenia warunkowanego istniejącymi zaburzeniami psychicznymi. Taki więzień, pozbawiony możliwości leczenia swojego schorzenia, w praktyce zazwyczaj nigdy nie

²⁸ Wyrok ETPCz z dnia 12 lutego 2008 roku, skarga nr 21906/04, [w:] *Europejski Trybunał Praw Człowieka — wybór orzeczeń za rok 2008*, oprac. M.A. Nowicki, Warszawa 2009, s. 66–72.

²⁹ Wyrok ETPCz z dnia 9 lipca 2013 roku, skarga nr 66069/09, www.hfhr.pl/wpcontent/uploads/2013/10/Omowienie_orzeczenia_Vinter_i_inni_przeciwko_Wielkiej-Brytanii.pdf (dostęp: 14.05.2020).

³⁰ Wyrok ETPCz z dnia 26 kwietnia 2016 roku, skarga nr 10511/10, www.hfhr.pl/wpcontent/uploads/2016/08/Omowienie_orzeczenia_Murray_przeciwko_Holandii.pdf (dostęp: 14.05.2020).

będzie miał szansy na uzyskanie warunkowego zwolnienia z zakładu karnego czy zamiany orzeczonej kary na łagodniejszą.

Jednym z ujemnych następstw wprowadzenia do rodzimych uregulowań kary dożywotniego pozbawienia wolności z zastrzeżeniem niedopuszczalności warunkowego zwolnienia z jej odbywania będzie przeniesienie na Prezydenta RP całego ciężaru decydowania o zwalnianiu takich osób z zakładów karnych w drodze prawa ulaskawienia, które w dalszym ciągu będzie przecież miało zastosowanie w takich przypadkach³¹. Prezydent RP nie jest jednak najbardziej kompetentną osobą do podejmowania decyzji, czy osoba mogąca w dalszym ciągu stanowić poważne niebezpieczeństwo dla społeczeństwa powinna opuścić zakład karny po odbyciu długotrwałej kary pozbawienia wolności — to zadanie dla biegłych oraz sądów karnych³². Inne możliwe skutki tej wadliwej nowelizacji kodeksu karnego mogą się wiązać z odmową stosowania tego typu przepisów przez sądy, które zapewne będą się powoływać na naruszanie przez owo uregulowanie art. 3 EKPCz, to jest złamanie zakazu nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. Ponadto inne państwa mogą odmawiać w przyszłości przekazywania Polsce przestępców w drodze ekstradycji, albowiem obowiązywanie kary bezwzględnej, niepodlegającego redukcji dożywocia może rodzić obawę o niehumanitarne traktowanie osób w państwie wnoszącym o przekazanie sprawcy przestępstwa.

Trudno powiedzieć, jakie będą losy tego projektu zmian w kodeksie karnym. Prezydent RP skierował ustawę nowelizującą kodeks karny do Trybunału Konstytucyjnego. Niezależnie jednak od orzeczenia, jakie wyda w tej sprawie Trybunał Konstytucyjny, można stwierdzić, że omawiane tu uregulowania projektu, a następnie ustawy nowelizacyjnej przewidują nieuzasadnione wzmożenie represyjności prawa karnego w zakresie sankcji przewidzianych za zabójstwa i morderstwa. Nie są to nowoczesne rozwiązania prawne, wręcz stanowią krok wstecz — i to nawet nie do rozwiązań przewidywanych w XX, ale raczej w XIX wieku.

4. PODSUMOWANIE

Typ zabójstwa kwalifikowanego, ustanowiony w 1997 roku wraz z nowym wówczas polskim kodeksem karnym, nie wywołuje poważniejszych kontrowersji w nauce prawa karnego. Uregulowanie zawarte w treści art. 148 § 2–3 k.k. wykazuje się także stabilnością pod względem treści — przeprowadzone w nim zmiany były jak dotąd relatywnie niewielkie. Można natomiast wyrazić pewne

³¹ L. Wilk, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności a instytucje warunkowego zwolnienia i prawa łaski*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 10, s. 19–22. Można dodać, że zwolnienie z kary dożywotniego pozbawienia wolności mogłoby nastąpić ewentualnie w drodze „łaski zbiorowej”, a więc aktu amnestii.

³² *Ibidem*.

uwagi krytyczne względem przyjętego sposobu sankcjonowania sprawców tego typu przestępstw.

Problem z sankcjami przewidzianymi i wykonywanymi wobec morderców polega na stosowaniu w tych wypadkach prawie wyłącznie długotrwałej, nierzadko dożywotniej, kary pozbawienia wolności, służącej w zasadniczej mierze społecznej izolacji więźnia i obliczonej w rzeczywistości na pełnienie funkcji odstraszającej. Wychodzi się tu z założenia, że szeroko rozumiane schorzenia psychiczne, którymi często dotknięci są sprawcy zabójstw kwalifikowanych, a w szczególności zaburzenia osobowościowe i seksualne, nie poddają się terapii, toteż najlepszym rozwiązaniem będzie wieloletnia, w praktyce często ich dożywotnia izolacja społeczna w zakładach karnych. W istocie rzeczy chodzi tu o działanie zabezpieczające społeczeństwo w postaci środka ochronnego, etykietowanego pozornie jako „kara”. Kara powinna przecież służyć ekspiacji oraz poprawie, a więc po spłaceniu „społecznego długu” zaciągniętego przez sprawcę zabójstwa musi umożliwić mu powrót do społeczeństwa. Dlatego należy postulować zniesienie kary dożywotniego pozbawienia wolności względem przestępców skazywanych za zabójstwa (także kwalifikowane) popełniane w czasie pokoju. Dożywotnie pozbawienie wolności powinno zostać zastąpione karą pozbawienia wolności do lat 30, przy czym ci z morderców, którzy po zakończeniu odbywania takiej kary nadal zdaniem biegłych stwarzaliby znaczne niebezpieczeństwo dla społeczeństwa, powinni zostać objęci rozbudowanym programem stosowania kombinowanych środków zabezpieczających — zarówno izolacyjnych, jak i wolnościowych. Należy ich leczyć, resocjalizować oraz pomagać takim przestępcom w warunkach innych niż więzienne. Kara dożywotniego pozbawienia wolności — w celu zachowania proporcji sankcji orzekanych za zabójstwa i tym samym realistycznego rozumienia kary sprawiedliwej — powinna być zarezerwowana wyłącznie dla przestępców dopuszczających się morderstw w okresie wojny, w ramach podejmowanych przez nich ludobójczych działań eksterminacyjnych względem ludności cywilnej. Wyjątek od tej reguły mógłby dotyczyć co najwyżej osób uznanych za morderców z tendencją do zabójstw seryjnych popełnianych w okresie pokoju. W każdym wszakże przypadku osoba skazana na karę dożywotniego pozbawienia wolności musi mieć możliwość ubiegania się o zredukowanie tej kary zgodnie ze standardami ustalonymi w tej kwestii na gruncie Europejskiej konwencji praw człowieka.

PROBLEM OF A RATIONAL SANCTION FOR AN AGGRAVATED MURDER IN POLISH PENAL LAW

Summary

The article discusses problems regarding the sanctioning of an aggravated murder in Polish penal law. These problems have already occurred in the years 2005–2011, when an attempt to im-

plement only imprisonment of 25 years and life imprisonment for murder was made in order to explicitly distinguish between sanctions for a second degree murder and an aggravated murder. This change raised doubts of a constitutional nature and eventually, after a short period, was withdrawn. The problem, however, still exists and, as it seems, another erroneous attempt of solving it is an initiative to introduce to Polish law by the act of 13th June 2019 a determinate life sentence for murder. The article criticises this solution. The publication presents a postulate of applying life imprisonment only for mass murderers during war — or — for serial killers. For other homicides and murders the penalty should not exceed 30 years, or at most, shall be supplemented by the preventive measures against dangerous criminals in society adopted after serving the sentence. For each of the penalties discussed in the article the law shall provide for the conditions to be fulfilled by a prisoner to be able to apply for parole.

Keywords: rational penal sanction, aggravated murder, murder, penal law reform, individual's rights protection, parole

BIBLIOGRAFIA

- Błachnio A.J., *Zaostrzenie sankcji karnej w art. 148 § 2 k.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 3.
- Bryła M., *Zabójstwo ciężkie w polskim kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 3.
- Daszkiewicz K., *Kodeks karny „liberalny czy racjonalny”?*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego*, red. A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Pórkowska-Flieger, Lublin 2011.
- Daszkiewicz K., *Kodeks karny z 1997 r. — uwagi krytyczne*, Gdańsk 2001.
- Daszkiewicz K., *O karaniu morderstw*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 5.
- Długosz J., *Środki karnoprawne służące zabezpieczeniu społeczeństwa przed niebezpiecznym sprawcą czynu zabronionego w świetle gwarancji konstytucyjnych*, [w:] *Wybrane problemy ustawowej regulacji środków karnych oraz środków zabezpieczających*, red. P. Góralski, Warszawa 2017.
- Europejski Trybunał Praw Człowieka — wybór orzeczeń za rok 2008*, oprac. M.A. Nowicki, Warszawa 2009.
- Góralski P., *Przestępstwo brania udziału w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym o charakterze zbrojnym w poglądach doktryny, orzecznictwie sądowym oraz danych statystycznych. Część I — Formy działalności związków oraz ich kryminalizacja w latach 1918–1997*, „Wojсковy Przegląd Prawniczy” 2016, nr 3.
- Kasprzycki J., *Racje tworzenia typu kwalifikowanego przestępstwa zabójstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 9.
- Kasprzycki J., *Zabójstwa kwalifikowane*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, nr 2.
- Komisja do spraw Reformy Prawa Karnego, *Projekt kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo” 1994, nr 2.
- Królikowski M., *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna — komentarz do art. 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017.
- Krzan B., *Racjonalna sankcja za zbrodnie międzynarodowe ze stanowiska trybunałów międzynarodowych*, [w:] *Racjonalna sankcja karna w systemie prawa*, red. P. Góralski, A. Muszyńska, Warszawa 2019.
- Łętowska E., *Kara za zabójstwo kwalifikowane — problematyka konstytucyjna*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 10.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938.
- Makowski W., *Kodeks karny z 1932 r. Komentarz*, Warszawa 1933.

- Marek A., Konarska-Wrzosek V., *Prawo karne*, Warszawa 2016.
- Michalski B., *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. 1, red. A. Wąsek, Warszawa 2004.
- Nowak A., *Nowe ujęcie zabójstwa kwalifikowanego*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 5.
- Peiper L., *Komentarz do Kodeksu karnego i Prawa o wykroczeniach*, Kraków 1935.
- Sakowicz A., *Sankcja bezwzględnie oznaczona (uwagi krytyczne na tle art. 148 § 2 k.k.)*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 5.
- Tyszkiewicz L., *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016.
- Uzasadnienie projektu kodeksu karnego oraz przepisów wprowadzających kodeks karny*, Warszawa 1968.
- Wilk L., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności a instytucje warunkowego zwolnienia i prawa łaski*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 10.
- Zoll A., *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2. *Komentarz do art. 117–221a*, red. A. Zoll, W. Wróbel, Warszawa 2017.
- Zoll A., *Komentarz do art. 148 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz — część szczególna*, red. A. Zoll, Kraków 1999.